

СТУДІЇ

ПОЛІТИКА І ПРАВО

УДК 94(477)323“14”

Борис Черкас

Київ

ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЗОЛОТОЇ ОРДИ 1312–1322 рр.

У статті досліджується політика Улус Джучі на українських землях в 1312–1322 рр. Даний період характеризується протистоянням Руського королівства і Золотої Орди за владу над Києвом і всієї Центральної України. В ході боротьби руським правителям вдалося відновити свою владу над Києвом. Але сили Орди виявились значно потужнішими. Зрештою хану Узбеку вдалося знищити своїх противників Андрія і Льва Юр'євичів. У той же час, Узбек не повернув Київ родичам, а відновив там князівську владу Рюриковичів в особі князя Федора.

Ключові слова: Улус Джучі, Золота Орда, Україна, політика.

Улус Джучі, відомий ще під штучною назвою Золота Орда, за період історії до початку Великої Замятні 1359 р., до сьогодні сприймається таким собі політичним монолітом, в якому, за виключенням хіба війни між Ногаєм і Токтою, міць кордонів й відсутність загроз зовні є фактом. Правління же хана Узбека взагалі визначається такою собі вершиною могутності. В той же час більш прискіплений погляд на ті часи змушує нас зробити висновок, що перші дві декади правління Узбека не

були таким вже без хмарними. Розуміння цього періоду історії цікавен на нашу думку передусім тим, що яскраво показує яким ресурсами володів Улус Джучи, якщо після кривавої і руйнівної війни на зламі XIII/XIV ст., ця держава спромоглася відновити свій докризовий статус і міць. А також цей період є цікавим і тим, що красномовно демонструє політику Руського королівства, яке не сприймало себе залежною від ординців, і за першої лібшої можливості намаголось не лише позбутися їх впливу, але й повернути під свою владу центрально українські землі з Києвом на чолі.

На початку XIV ст. хану Токті вдалося позбутися своїх ворогів й припинити усобиці. Проте на заході він був змушений поступитися деякими землями чи впливом в них на користь європейських сусідів: болгар, русів, італійців тощо¹. Токта помирає в тридцятирічному віці 1312 р. Вже сам факт смерті у катастрофі – судно з ханом перевернулося на Волзі – обумовив, як відзначив Р. Почекаєв, появу чуток щодо навмисного вбивства². Після його смерті в державі розпочалася міжусобиця. Хоча Токта і не залишив політичного наступника, чимало державних завдань він покладав на свого сина Ільбасара, якому після смерті Бурлюка було віддано посаду беклярбека³. Проте ханському синові не вдалося захопити владу. Внаслідок змови Ільбасара було вбито і ханом став онук Менгу-Тимура Узбек.

З початком правління Узбека 1312 р. розпочинається активізація силової політики центральної влади. Вочевидь до цих років кочове господарство змогло відновити свої можливості. Ставши ханом, Узбек вдається до релігійної реформи: вводить у державі серед її кочового населення єдину релігію – іслам⁴. Реформа переслідувала мету централізації влади. Зрозуміло, що нововведення викликали невдоволення емірів і, як наслідок, репресії влади. Чимало представників знаті було страчено⁵. Не минула лиха доля і ординських можновладців з правого крила. Ібн Дукмак повідомляє, що Тунгуз і Таз, володіння, яких, як згадувалося, знаходилися на заході Золотої Орди, організували змову проти хана. Проте Узбек викрив змовників і вбив їх⁶. Єгипетський літописець не повідомляє подробиць акції. Чи були це звичайні репресії з боку хана,

¹ Черкас Б. Перша громадянська війна Золотої Орди на переломі XIII–XIV ст. /

² Почекаєв Р. Цари Ордынские: Биографии ханов и правителей Золотой Орды – Санкт-Петербург, 2010. – С. 87.

³ Почекаєв Р. Цари Ордынские... – С. 87.

⁴ Spuler B. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223–1502 / 2 erweiterte Aufl. /

⁵ Ибн Хальдун // Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды (дали СМАЗО). Извлечения из сочинений арабских собраные Тизенгаузенем В.Г. Санкт-Петербург, 1884. – Т. 1. – С. 385.

⁶ Ибн Дукмак // СМАЗО. – Т. 1. – С. 323.

чи все вилилося в збройні конфлікти, не відомо. Щодо датування події, літопис говорить, що це сталося на початку правління Узбека. Головним же нововведенням Узбека було відсторонення Чингізидів від управлінських посад в державі. Зрозуміло, що це знову супроводжувалося масовими покараннями невдоволених. Загалом джерела приписують Узбеку знищення 120 представників лише «золотого роду»⁷.

Покінчивши з внутрішньою опозицією, Узбек перейшов до політики зміцнення своєї влади на окраїнах країни. Наприклад, в 1317–1327 рр. він вдався до низки каральних акцій проти Тверського князівства і його правителів⁸. На Кавказі 1319 р. він здійснив великий похід проти Ірану⁹, у якому взяли участь вояки з обох крил. Аргументами на користь цієї думки виступають такі факти. Зокрема, існує наказ Узбека воякам з улусу Кутлуг-Тимура і Іси¹⁰. Перший з них був «фаворитом» хана і мав у своєму управлінні землі від Сарая до Хорезму¹¹, тобто ліве крило. Щодо улусу Іси, то тут на нашу думку, йдеться саме про праве крило – це випливає з логіки тексту. Ісу слід, очевидно, ідентифікувати з Ісатаєм¹² з племені кият. Так, у «Чингіз-наме» сказано: «...Відправив за юнаком (Узбеком – Б. Ч.) 40 000 людей на чолі з Кийатом Ісатаєм і Сиджутом Алатаєм... На знак вдячності за вірність Узбек-хан віддав «в кошун чорній людині» Кийату Ісатаю всіх нащадків 17 синів Джучи... Ісатай забрав усіх відданих йому Джучидів, зробивши виключення лише для Шайбанідів. Останніх він звільнив і залишив сам на сам у себе в юрті, у свій час визначеній Саїн (Бату)-ханом для Шайбана біля озера Ак-Куль. Одночасно Ісатай надав їм двоскладовий ель, до якого входили племена карлик і буйрак»¹³.

Проте найбільший військовий і політичний тиск у перші десятиліття правління мав місце в західних володіннях держави. Смерть Юрія I не позначилася на політичному становищі Руського королівства. Більше того, по мірі відновлення сили Золотої Орди ріс і спротив цьому. У 1316 р. Андрій і Лев підписали союзна угоду з Тевтонським Орденем. У

⁷ Продолжение сборника летописей. // Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды (далі СМІЗО). Извлечение из персидских сочинений собранные Тизенгаузенем В.Г. Москва-Ленинград, 1941. – Т. 2. – С. 141.

⁸ Борзаковский В. История Тверского княжества. – Санкт-Петербург, 1876. – С. 105-106, 120-126.

⁹ Ибн Дукмак // СМІЗО. – Т. 1. – С. 326.

¹⁰ Из «истории Вассафа». //СМІЗО. – Т. 2. – С. 87.

¹¹ «Продолжение сборника летописей». //СМІЗО. – Т. 2. – С. 141.

¹² Ибн Баттута. //СМІЗО. – Т. 1. – С. 295 (за часів Баттута князь Іса був старшим еміром і начальником улусу).

¹³ Утемиш-хаджи ибн Маулана Мухаммад Дості. Чингіз-наме / Перевод В. П. Юдина. – Алма-Ата, 1992: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus6/Chengiz-name/frametext.htm>. – С. 106.

документах князі обіцяли у випадку, якщо довідаються про ворожі плани татар, боронити від них Орден¹⁴. М. Грушевський це повідомлення привів разом з характеристикою, яку дещо пізніше дав князям Владислав I Локетек, де вони виступають надійним щитом від татар (1324 р.)¹⁵. На жаль, джерела унеможливають розкриття всіх нюансів протистояння Рюриковичів (Романовичів) і Чингізидів (Джучидів). І все ж спробуємо запропонувати свою версію реконструкцію подій.

У свій час М. Грушевський звернув увагу на угорський напрям політики правителів Руського королівства. У 1315 р. в Угорському королівстві розпочалася міжусобна війна. Один з конкурентів звернувся за допомогою до русичів. І хоча деякі руські вояки і взяли участь в угорських справах, проте ні Андрій, ні Лев не стали втручатися у ці події. Це пояснюється військово-політичними традиціями тих часів – князі були змушені тримати свої війська на сході. Невипадково в договорі з німцями зазначено – «коли князі довідаються про плани татар». Причому в цілому ці заходи були явно успішними, бо інакше, по-перше, Владислав не називав би руських князів «непереборним щитом», а, по-друге, не пояснював би загрозу появи татар в Польщі виключно їх смертю¹⁶. Узбек, зайнятий в інших частинах держави не міг зосередити проти Русі достатньо сил. А місцевих чамбулів, вочевидь, було замало. Наприклад, в свій час місцевий улусний правитель Курумиши безрезультатно намагався власними силами справитися з королем Данилом. Якщо князі тримали війська на східних кордонах, то виникає питання – чи не прагнули вони здійснити наступ, як і Данило, в бік Поділля та Києва.

Гетум з Корікоса зазначає в своєму трактаті (1307 р.), що Куманія на заході впирається в Чорне і Азовське моря, а на півночі в Королівство Русія¹⁷. А. Осіп'ян звернув увагу, що умовним географічним центром для Гетума був Крим. Було б привабливим бачити тут повідомлення про королівство Русі. Хоча Гетум і Куманію, і Хорезм називає королівствами. В одному з іспанських джерел початку XIV ст. вказано, що за володіннями короля Польщі, лежать володіння короля Лева, якому належить п'ять міст: «La primera dizen Leon, otra China, otra Basadino, otra Trues, otra Qever...»¹⁸. Існує думка, що мова йде про Львів (Leon), Київ (China) і

¹⁴ *Paszkievicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. – Kraków, 2002. – S. 11.

¹⁵ *Daniłowicz I.* Skarbiec dyplomatyw. – Wilno, 1860. – T. I. – C. 162.

¹⁶ *Paszkievicz H.* Polityka ruska... – S. 11.

¹⁷ *Осіп'ян А. Л.* Описание Комании Гетума из Корикоса как источник по истории степей Восточной Европы. // *Studia historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы* : науч. сб. Вып. 2. – Минск, 2009. – С. 10, 21.

¹⁸ *El Libro del conocimiento de todos los reinos.* Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies Tempe. – Arizona, 1999. – С. 14.

Сівер (Qever). Щоправда, О. Русина звернула увагу на плутаність назв в оригінальному тексті¹⁹. З іншого боку, на портолані братів Піголотті на Дніпрі існує місто «China». При цьому у подальшому джерело згадує татар лише як окремих сусідній народ. Так чи інакше, але про утвердження влади татар над західними руськими князівствами в цих джерелах не згадується. Щодо іспанського джерела, то воно взагалі дає можливість припустити, що відбулось поширення впливу Рюриковичів (Романовичів) на схід. В принципі, з огляду на ослаблення Золотої Орди і просунення на схід вздовж чорноморського узбережжя влади болгарського монарха, така можливість цілком реальна. На це вказують й інші докази.

У 1303 р було створено галицьку митрополію в межах Галицької, Володимиро-Волинської, Перемишльської, Луцької, Турівської і Холмської земель²⁰, а також Білгорода²¹. Наприклад, П. Параска прямо писав, що за цими діями приховувалось поширення впливу Русі. З даною тезою важко не погодитися з огляду на специфіку появи митрополії. В цьому контексті слід згадати також історію з від'їздом митрополита з Києва, яке супроводжувалося «насилием татарским». Сам процес від'їзду виглядає досить дивним. Митрополит спочатку отаборився в Брянську, на той час центральному місті Чернігово-Сіверщини. Отже, складається враження, що відбулася подія, внаслідок якої митрополит був змушений залишити Київ. При цьому він не хотів далеко відїжджати від стольного міста. І лише у зв'язку з якимись надзвичайними обставинами ставка була перенесена до Володимира-на-Клязьмі. Постає питання, що ж це за обставини?

Тут слід звернутись до події, правдивість якої до сьогодні викликає суперечки серед вчених. Мова йде про так званий похід литовського князя Гедиміна на Київ у 20-х рр. XIV ст.²². Історія про те, як литовський князь завоював Волинь і Київщину, міститься у літописах білорусько-литовських і хроніці Биховця. Вона також опосередковано згадується в люстрації Черкаського повіту 1552 р. (стверджувалося, що Гедимін завоював Крим)²³. Щодо наратива, то він хронологічно відноситься до кінця XVI –

¹⁹ Русина О. Історія Київського князівства XIV–XV ст. у світлі нових даних // Україна кризь віки. Зб. Наукових праць на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смоля. – Київ, 2010. – С. 190.

²⁰ Гайковський М. І. Галицька митрополія // Енциклопедія історії України. – Т. 2. – Київ, 2004. – С. 29.

²¹ Скочиляс І. Аспрокастрон-Білгород — кафедра Галицької митрополії у XIV ст. // Ruthenica VIII (2009), 120–137. – С. 129.

²² Кройника литовская и жмойтская // Полное собрание русских летописей: В 43 т. – Москва, 1968. – Т. 32 / Составитель и редактор тома д. и. н. Н. Н. Улащик. – С. 39.

²³ Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли. – Біла Церква, 2007. – С. 334.

XVII ст. У той же час слова черкасців вказують на більш ранню появу «історії». На сьогодні маємо цілу низку критичних оцінок реальності сюжету. Серед них слід виділити дві. Так, М. Ждан на основі праць П. Пашуто і І. Охмянського довів, що похід Гедиміна міг датуватися 1324–1327 рр.²⁴ Проте саме в цей період така акція з огляду на могутність Узбека навряд чи була можливою. Пізніше О. Русина проаналізувала імена князів, яких було згадано в описі Гедимінового походу і дійшла висновку, що це хоча і реальні особи, проте жили вони в зовсім інших епохах. Сам сюжет, як стверджує дослідниця, був придуманий наприкінці XV ст. в князівській родині Гольшанських, аби довести їх першість на київський престол по відношенню до Володимировичів (більше відомих як Олельковичів)²⁵. Причому ця історія набула поширення в суспільстві, про що говорить «черкаська легенда», до того ж у своїй версії черкасці додали до історії вже реальні факти, приписавши Гедиміну діяння Вітовта в Криму. Саме ця суміш реальності і вигадки змушує нас ще раз повернутися до розгляду цієї історії.

Перше, що вражає – це поширеність легенди в суспільстві. Вочевидь, як і чимало інших фальсифікацій, вона все ж базувалася на певних реальних подіях – це не є рідкістю в документах середньовіччя. Отже, Гольшанські не просто створювали схему власної історії. Їх дії відображали тенденції у формуванні державної ідеології, пов'язаної з утвердженням литовської першості у місті. На перший погляд це виглядає дивним, бо Київщина і так була в їхніх руках з 1362 р. Не виключено, що в першій чверті століття відбулася подія, яка згодом не могла не викликати стурбованість у литовської влади.

Аналіз змісту легенди вказує, що, по-перше, основним ворогом Гедиміна на шляху до Києва виступили руські князі. Татари тут згадуються лише як стороння сила, що виглядає досить дивним. Адже навіть у литовській метриці існував перелік відомих ханів. Поясненням цьому є те, що завданням легенди було показати не лише першість у Києві Гольшанських перед Володимировичами, а й Литви перед Руссю (причому русинами – вихідцями в першу чергу з Волині). Останнє мало сенс лише у тому випадку, коли б галицько-волинські правителі першими спромоглися вигнати представників ординської влади з міста.

Для прояснення подій 20-х рр. XVI ст. може прислужитися повідомлення Ібн Баттути. Цей мусульманський мандрівник об'їздив багато середземноморських країн і 1333–1334 рр. перебував у Золотій Орді

²⁴ Ждан М. Україна і Золота Орда. – Р. VIII, Ч. 1–2 (29–30). – С. 56.

²⁵ Русина О. Історія Київського князівства XIV–XV ст. ... – С. 188. Більш детально, Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі. – Київ, 2005. – С. 41–54.

при дворі Узбека. У 1334 р. мандрівник супроводжував дружину хана з Сарая до Константинополя, після чого повернувся назад. Під час зупинки в Укеку (сучасна Самара) Баттута занотував: «...На один день шляху від цього міста знаходяться гори Руських... (Вони) християни, червоно-волосі, блакитноокі, бридкої подобі народ шахрайський. В них срібні копальні і з їх країни вивозяться сауми – срібні злитки...»²⁶. На перший погляд, слова Ібн Баттута є незрозумілими. Справа в тому що поблизу Укека немає гір, тим більше зі срібними копальнями та ще й заселеними виключно руськими²⁷. К. Кудряшов з цього приводу зазначив, що Ібн Баттута мав на увазі височину поблизу Дона і місцевих слов'янських мешканців. Хоча, з іншого боку, виглядає дещо дивним той факт, що досвідчений мандрівник, який об'їхав Азію і пів-Європи назвав горами нехай і високі, але пагорби.

Щодо згадки про срібло, то його в цьому регіоні тоді не добували. Крім того, дискусійною залишається проблема відстані – один день шляху. Але М. Руссев впевнено довів, що в описах Баттута дуже часто відстані є умовними, вставленими в текст набагато пізніше самих мандрів²⁸. Згадка, про яку тут говоримо, міститься в оповіді про подорож дружини Узбека до Константинополя, в оточенні якої перебував мандрівник. Спочатку він подає опис супроводу хатуні: «Загін хатуні (складався) з 500 вершників... Було при ній (також) до 200 дівчат... Гарб було у неї до 400 і до 1000 коней, ...до 300 волів і 200 верблюдів». Далі він говорить, що від Укека на Волзі до Судака в Криму цариця проїхала за десять днів²⁹. При такому великому каравані, та ще й вагітності хатуні, це виглядає дещо неправдоподібним.

Відкинувши повідомлення про відстань і залишивши самий факт існування руських гір і срібних злитків, одразу на думку спадає Галицько-Волинська держава. І хоча у східних Карпатах срібло не добувалося, а завозилося з їх угорської частини, до Золотої Орди воно потрапляло саме від русичів. Не випадковим є і згадка злитків – це стандартна данина сріблом, яка чітко простежується за змістом подільських документів кінця XIV ст. Цікавою є характеристика Русі дана Ібн Баттутою. Сам мандрівник у торгових справах з місцевим населенням не перетинався, хоча контактів з ним мав чимало. Отже, інформацію він отримав або від оточення хатуні, або ще перед в'їздом у Крило Мувала, що мало місце

²⁶ *Ибн Баттута* // СМІЗО. – Т. I. – С. 303.

²⁷ *Ибн Баттута* // СМІЗО. – Т. I. – С. 303.

²⁸ *Руссев Н.Д.* Коновалова И.Г. Золотая Орда в жизни городов Днестровско-Дунайского региона (По сведениям письменных источников). // *Evul mediu Timpuriu in Moldova*. – Chiieihru Stiinjoa, 1994. – С. 70-107. – С. 95.

²⁹ *Ибн Баттута* // СМІЗО. – Т. I. – С. 302–303.

після Укека, коли караван направився до Судака³⁰. Представники влади навряд давали б характеристику народу, виходячи з торгового досвіду, тут явно маємо справу з політичним змістом. Отже, з цього повідомлення складається враження, що в попередні часи, але не більше десятиліття до подорожі Баттута (інакше все забулося б), стався якийсь конфлікт між Золотою Ордою і русами, що мешкали біля гір. Причому ця Русь явно була залежною, або ж мала якісь договори з татарами, інакше не було б сенсу називати її «підступною». А це знову ж відносить нас до західних володінь Орди і її сусідів – руських королів.

В. Пашуто привів цитату з однієї з булл папи Іоанна ХХІІ київському єпископу Генріху, в якій сказано, що Київщина розташована «in konfinibus Rutenorum et Tartarorum, qui antiquitus Galathe (мається на увазі Галичина – *Б. Ч.*) vocabantur». З цього вчений зробив висновок, що «Київ ще не був під владою Литви»³¹. М. Ждан розвинув цю думку. По-перше, він відзначив, що мова йшла про два документи від 15 грудня 1320 р. і 18 лютого 1321 р. А по-друге, підтримав В. Пашуто у визначенні «Galathe» як Галичини. Як аргумент, М. Ждан привів інше послання папи Іоанна ХХІІ до архієпископа Гнезна. Фактично вчений зробив висновок про приналежність Києва до держави Романовичів. Щоправда, дослідник це твердження супроводжує застереженням: «Якщо б цей переклад був правильний, то приналежність Києва до Галицько-Волинської держави знайшла б своє додаткове підтвердження»³².

Таким чином, маємо кілька різних незалежних повідомлень (їх характер М. Грушевський називав «баламутним»), що датуються 20-х рр. ХІV ст. На нашу думку, на їх розвиток справили вплив такі події. Як засвідчують договори з тевтонцями і повідомлення Владислава І Локетка, Романовичі розпочали відкриту боротьбу проти Золотої Орди. У цій боротьбі після 1320 р. вони спиралися на союз із Гедиміном – Андрій видав заміж за Любарта Гедиміновича свою доньку, а Кейстут Гедимінович отримав в уділ Берестя (можливо це було зроблено під тиском Гедиміна). Не виключено, що у боротьбі з такою країною, як Золота Орда, руські правителі могли й пожертвувати уділом заради Києва, бо саме він був основною метою війни. Цьому сприяла ситуація у самій Золотій Орді. По-перше, війська знаходилися на Кавказі, де 1318–1319 рр. вони провели невдалу кампанію, а у 1324–1325 рр. у володіння Золотої орди вторглися іранці³³. По-друге, Узбек розпочав процес відсторонення від влади

³⁰ *Ибн Баттута* // СМІЗО. – Т. І. – С. 303.

³¹ *Пашуто В. Т.* Образование Литовского государства. – Москва, 1959. – С. 396.

³² *Ждан М.* Україна і Золота Орда. – Р. VIII, Ч. 1–2 (29–30). – С. 54–55.

³³ Хафиз Абру Заил-и джами ат-таварих-и Рашиди. Пер. Э.Р. Талышханова. – Казань, 2011. – С. 84–86, 115.

Чингізидів і замінив їх іншими князями. Можливо, що відбирання Києва у Тукатимуровичів і спровокувало виступ Романовичів.

Стратегічні цілі, швидше за все, були аналогічні тим, які переслідували Данило і Міндовг. Вочевидь, братам (ударами з заходу і півночі) вдалося зайняти Київ, принаймні посадити там свого намісника. Напевно, це було не дуже складно, оскільки місто не мало князя, тож усе залежало від підтримки місцевого населення, передусім боярства. Можливо, мав місце спротив ординській владі – у місті були відсутні головні центри легальної сили (князь чи митрополит). Тому зазначений в іспанському джерелі вплив Романовичів на Київ і Сіверщину міг бути цілком реальним фактом. Інша справа, чим закінчилися ці заходи галицько-волинських князів.

У 1323 р. Владислав I сповіщав папу про смерть князів, причому мова прямо йшла про загибель від рук татар³⁴. Більше того побоювання польського короля щодо можливості швидкого заняття татарами їх володіння свідчать про існування великої військової сили. Цією силою було військо, яке Узбек зосередив у правому крилі на початку 1323 р. Про цей факт впевнено говорять єгипетські, візантійські та італійські джерела, передусім Пахімер і Віллани. Вони кажуть, що хан на чолі 120-тисячного (300-тисячного за Віллани) війська здійснив напад на Фракію, дійшовши до Константинополя³⁵. Можливо, чисельність війська дещо завищена, але сам розмах походу і його повторення у наступному році показують, що відбувались потужні військові операції у масштабах всієї орди. Показовою у цих подіях є присутність Узбека. Вочевидь, хан, який прийшов за Дніпро, вирішив одним ударом покінчити з планами як русинів, так і болгар. Адже тоді помирає болгарський цар Святослав II, а Білгород і навколишні землі повертаються до Орди³⁶. Що стосується Андрія і Лева, то це могла бути або битва, або інтрига з підступним вбивством, як у ситуації зі Святославом II. Узбек не тільки знищує монархів, він ще й бере участь у поставленні нових. Так, у Болгарії царем став Шишман I, який з самого початку свого правління спирався на татар³⁷. У Руському королівстві до влади приходять Юрій II Болеслав, онук Юрія I. Новий правитель, згідно відомостей західних хронік, був залежним від татар і до того ж не мав всієї повноти влади, залежачи від бояр. При ньому знов почала сплачуватися данина. Принаймні Ян з Чарнкова у своїй хроніці пише за

³⁴ *Paszkievicz H.* Polityka ruska... – S. 11.

³⁵ *Виллани Д.* Новая хроника или история Флоренции. Пер. М. Сима. – Москва, 1997. – С. 283–284; *Гюзелев В.* Очерци върху историята на българския Североизток и черноморието (края на XII – начато на XV век). – София, 1995. – С. 31.

³⁶ *Гюзелев В.* Очерци върху... – С. 31.

³⁷ *Гюзелев В.* Очерци върху... – С. 31–32.

1340–1341 рр., що русини з давнини платять харадж в Орду³⁸. Головне ж Узбеку вдалося не допустити до спадщини Данила Любарта і Гедиміна. Що до Києва, то там у 1331 р. згадується князь Федір. О. Русина вважає, що путивльські князі могли перед цим осісти в Києві, хоча і зазначає, що «належність Федора Київського до путивльської династії є досить проблематичною»³⁹. Згадується він вже як діючий князь, що володарював разом з баскаком. Вочевидь, це була ще не стара людина, бо просидів він у місті до 1360–1362 рр., а правити почав у 20-х рр. Однак те, що за часів Узбека в державі більшість володінь контролювалися емірами⁴⁰, вказує, що подібне могло мати місце у Києві. Як наслідок, стався небезпечний для ординської влади прецедент, коли місто, не будучи належним ні безпосередньо якомусь Чингізиду, ні митрополиту (мається на увазі їх відсутність), було готове потенційно перейти під владу представників династії Рюриковичів, легітимність якої була безсумнівною, на відміну від влади емірів, особливо мусульман. Тому Узбек за прикладом Болгарії і Руського королівства міг поставити у Києві князя з другорядної лінії вірних йому Рюриковичів (Орда мала цілу низку князівств по Сейму і верхніх течіях Сіверського Дінця та Дону: Путивльське, Курське, Рильське тощо). Таким чином, Узбеку до середини 20-х років XIV ст. вдалося остаточно покінчити з наслідками Ногаєвої війни. Навівши порядок у державі, повернувши могутність правому крилу і забезпечивши кордони лінією залежних держав, Золота Орда вступила у так звану «золоту добу» своєї історії.

REFERENCES

1. Cherkas B. (2015). Persha hromadyans'ka viyna Zolotoyi Ordy na perelomi XIII–XIV st. *Hileya: naukovyy visnyk* (96 (5)). 7–11. [in Ukrainian].
2. Pochekaev R. (2010). *Tsari Ordynskie: Biografii hanov i praviteley Zolotoy Ordyi*. Sankt-Peterburg. [in Russian].
3. Osipyany A. (2009). Opisanie Komaniy Getuma iz Korikosa kak istochnik po istorii stepey Vostochnoy Evropyi. *Studia historica Europae Orientalis*. (2), 10–21. [in Russian].
4. Rusyna O. (2010). Istoriya Kyiviv'koho knyazivstva XIV–XVst. u svitli novykh danykh. *Ukrayina kriz' viky. Zb. Naukovykh prats' na poshanu akademika NAN Ukrayiny, profesora Valeriya Smoliya*, 190. [in Ukrainian].

³⁸ Kronika Jana z Czarnkowa. Tiumaczenie. J.Āerbiiiio, opracowanie tekstu i przypisow M. Kowalski. – Krakow, 2006. – S. 14.

³⁹ Русина О. Студії з історії... – С. 21–22.

⁴⁰ Федоров-Давыдов Г.А. Общественный строй Золотой Орды. – Москва, 1973. – С. 106.

5. Haykovs'kyi M. (2009). Halyts'ka mytropoliya. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy*, (2), 29. [in Ukrainian].
6. Skochylyas I. (2009). Asprokastron-Bilhorod — kafedra Halyts'koyi mytropoliyi u XIV st. *Ruthenica*, (VIII), 120-137. [in Ukrainian].
7. Rusyna O. (2005) Studiyi z istoriyi Kyveva ta Kyyvivs'koyi zemli. Kyviv. [in Ukrainian].
8. Russev N. (1994) Konovalova I.G. Zolotaya Orda v zhizni gorodov Dnestrovs'ko-Dunayskogo regiona (Po svedeniyam pismennyih istochnikov). *Evul mediu Timpuriu in Moldova*. 70–107. [in Moldova].
9. Gyuzelev V. (1995). *Ochertsy v'ruhu istoriyata na b'lgarskiya Severoiztok i chernomoriето (kraya na XII — nachato na XV vek)*. Sofiya, 1995. [in Bolgariya].

Borys Cherkas

**Political situation on the Ukrainian lands in the context of the policy
of the Golden Horde 1312–1322**

The article is devoted to the politics Ulus Djuchi in the Ukrainian lands in 1312–1322.

In 1299 firstly in the history Jochi Ulus civil war began. During the war, khan Tokta won Nogai. But the depressed state was forced to cede territory and political influence in the western ownership to Bulgarian kingdom, Rus' kingdom and Republic of Genoa.

Jochi Ulus's Uzbek Khan held a number of reforms. During this period Chynhizids were removed from government. All administrative positions were occupied by representatives of princely families. Uzbek Khan introduced a single religion among nomads — Islam. This accentuated attention to the fact that Rurik's dynasty returned to Kyiv principality. It is shown that the Uzbek Khan managed to return relations with Rusyns, Bulgarians and Italians to the level of the end of 13 cent.